

Hibridne zbirke besedil v prekmurskem jezikovnem prostoru

Nina Ditmajer

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 2,
SI 1000 Ljubljana, nina.ditmajer@zrc-sazu.si

Prispevek predstavlja prekmurske katekizme in molitvenike 18. in 19. stoletja. Posebej se osredotoča na njihovo žanrsko raznolikost, ki se je v različnih izdajah lahko tudi spreminjala. Protestantški katekizem Mihaela Severja in Števana Küzmiča je vseboval tudi molitve in pesmi, medtem ko dodajanje slednjih za katoliški katekizem Mikloša Küzmiča ni značilno, saj jih je objavil v *Knigi molitveni*. Molitvenik je v svojih 159 letih izhajanja tako povečal svoj pesniški repertoar, da ga lahko upravičeno imenujemo za prvo katoliško prekmursko natisnjeno pesmarico.

Ključne besede: molitveniki, katekizmi, Mikloš Küzmič, Števan Küzmič, Jožef Borovnjak

This article presents Prekmurje catechisms and prayer books of the 18th and 19th centuries. It focuses primarily on the diversity of genres, which may vary in different editions. The Protestant catechism of Mihael Sever and Števan Küzmič contained prayers and poems. The inclusion of poems is atypical of Catholic catechism, however, which is why Mikloš Küzmič published them in his *Kniga molitvena* (Book of Prayers). During the 159 years of its publication, this prayer book expanded its poetic repertoire to such an extent that it can rightly be called the first printed Catholic poetry book of Prekmurje.

Keywords: prayer books, catechisms, Mikloš Küzmič, Števan Küzmič, Jožef Borovnjak

Uvod¹

Zbirke literarnih in neliterarnih besedil v zgodovini Cerkve niso nobena redkost. Tudi *Sveto pismo* je v novejših raziskavah prepoznano kot antologija² različnih literarnih vrst oz. žanrov in literarnih oblik (Nabergoj 2021: 119). V njem so namreč zbrana besedila, ki jih je Cerkev v določenem obdobju prepoznala za najpomembnejša sveta besedila oz. kanon. Vendar pa svetopisemske knjige niso same po sebi literarno enotne, prav nasprotno, to lahko trdimo le za nekatere,

¹ Prispevek je nastal v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta Recepcija starejšega pesništva v panonskem jezikovnem prostoru (Z6-3227), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

² Sinonimi so zbornik, cvetnik, izbor najboljših besedil.

npr. evangelije,³ apostolska pisma, Knjigo psalmov. Tudi znotraj posameznih svetopisemskih knjig lahko najdemo različna žanrska prepletanja, t. i. literarne hibride. Pisci svetopisemskih knjig so uvedli dve veliki inovaciji tistega časa in transformirali nekatere literarne vrste: poetično prozo so historizirali (npr. 1 Mz 2–11), ali pa so historično pripoved prepletli z zakonskimi predpisi (npr. 3 Mz) (Damrosch 1991: 119, 261–263).

Tudi za knjige, ki so jih krščanski duhovniki uporabljali za poučevanje ljudstva in liturgično rabo pri cerkvenem obredu, je značilno, da so že v srednjem veku vsebovale različna žanrska besedila. Ker ta nimajo značilnosti antologije, jih v prispevku imenujem hibridne zbirke besedil. Kot didaktični pripomoček so duhovnikom služili abecedniki in katekizmi, v cerkvi pa so poleg *Svetega pisma* uporabljali še evangelistarje in lekcionarje, molitvenike, rimski misal ter pesmarice. Tudi ta dela so bila velikokrat žanrsko raznovrstna, to pomeni, da so vsebovala različna literarna in neliterarna besedila. Med literarnimi najdemo npr. cerkvene pesmi, evangelij, blagoslov, psalme, molitve, asketična besedila, križev pot, prerokovanja, rožni venec in litanije. Ta besedila so bila namenjena kot dodatek besedilu, ki ga je nakazoval sam naslov dela. Obseg teh dodatkov pa se je iz različnih razlogov (npr. pomanjkanje knjig) lahko tako zelo povečal, da bi tovrstne knjige morali že zvrstno preimenovati. To velja predvsem za katekizme in molitvenike, ki jih predstavljam v tem prispevku.

Katekizmi

Po verski obnovi v 16. stoletju označuje katekizem knjigo, ki povzema krščanski verski nauk in moralo v obliki vprašanj in odgovorov ter je večinoma namenjen poučevanju v cerkvi in družini, pozneje tudi v šoli (Mayer 1933: 880). Katekizmi so vsebovali različna besedila, npr. Luterjev *Der Kleine Catechismus* (1529) vključuje deset Božjih zapovedi, veroizpoved, molitev Očenaš, zakramente svetega krsta in obhajila (Bertholet 1962: 282) ter spoved, sledijo jutranje in večerne molitve ter molitve pri jedi. Besedila so praviloma podana in razložena po posameznih vrsticah. Pesmi niso bile vključene v njegov katekizem, saj so luterani pesmarico *Achtliederbuch* natisnili že leta 1524. Nasprotno pa je iz zgodovine slovenskega slovstva znano, da so katekizmi Primoža Trubarja, Jurija Dalmatina in Felicijana Trubarja tudi prve slovenske natisnjene pesmarice. Že prvi Trubarjev (veliki) katekizem (1550) vsebuje šest pesmi, v *Ta celem katekizmu* (1574) jih je že 36. Dalmatinova druga izdaja katekizma (1584) je še

³ Glede problematike literarnega žanra evangelijev prim. Dawson (2019).

povečala repertoar na 75 pesmi, Trubarjev sin Felicijan jih je leta 1595 dodal še 23 (Smolik 2011: 60–128).

Če se sedaj ozremo v prekmurski prostor in k protestantskim izdajam Lutrovega katekizma, lahko takoj opazimo, da ti ne vsebujejo pesmi. *Mali katechismus*, ki ga je leta 1715 izdal Franc Temlin, je po sestavi besedil enak Lutrovemu. V šestih poglavjih najdemo deset zapovedi, veroizpoved, Očenaš, zakrament krsta, spoved in zakrament obhajila, sledijo štiri jutranje in večerne molitve. V pismu nemškimi pietistom, v katerem jih je Temlin prosil za finančno pomoč, je omenil, da je katekizem prevedel iz nemškega, madžarskega in latinskega jezika, vendar je razvidno, da se je najbolj oprijel madžarske predloge *Győri Katechismus* (Halle, 1709) (Jesenšek 2018: 56–57, Novak 1976: 41–42). Ta katekizem je ponovno izšel leta 1796 v prevodu Mihaela Bakoša (Jesenšek 2018: 75). Tudi drugi in tretji prevod prekmurskega malega katekizma, ki sta ga pripravila Števan Küzmič leta 1752 (Küzmič 1984: 234–238) in Janoš Kardoš leta 1837 (ponatisi 1875, 1902) (Jesenšek 2018: 77–78), ne vsebujeta pesmi.

Drugačna je sestava iz nemščine prevedenega *Reda zveličanstva* (1747) Mihaela Severja, ki že v razširjenem naslovu nakazuje vsebino: »Poleg ednoga znamenüvanya toga nai poglaviteifega recsenya jedro fšvetoga pifzma, vu kterom te vöre nai vékfí artikulusí grüntani jefzo, ravno i tak niftere krátke molitve, i pefzmi, vön dán.« (Sever 1747: naslovnica) Knjiga poleg poučnega dela (strani 3–42) vsebuje še 19 molitev (strani 43–64) in 18 pesmi (strani 64–91), na koncu so dodani trije psalmi (strani 91–96) (Jesenšek 2019: 247, Smej 2005: 219, Novak 1976: 46). Poučni del je sestavljen iz vprašanj in odgovorov, npr. »Kai je bil Cslovik po fšvojem fštvorjenyi? Eden leipi keip Bosji fšvojega fštvoritela« (Sever 1747: 4), ki jim za potrditev povedanega sledijo še odlomki iz *Svetega pisma*. Sledi »znamenüvanje« oz. pomen naukov krščanske vere, ki ponovno prinaša vprašanja in odgovore nanje. V naslednjem delu knjige najdemo jutranjo molitev in Očenaš, vero, deset Božjih zapovedi in zahvalno molitev. Sledijo tematski sklopi molitev (večerne, spokorne, pred in po obhajilu, molitev bolnega itd.) in pesmi (jutranja, večerna in spokorna pesem, pesem o desetih Božjih zapovedih itd.). Med pesmi sodijo tudi prevodi treh psalmov (1., 25., 32.) na koncu knjige.

Vere krščanske kratki navuk (1754) Števana Küzmiča prav tako že v razširjenem naslovu napoveduje vsebino: »Pouleg nifteri fšem fšpodobni molitev ino pejszen, nazaj gori poczimprani.« (Küzmič 1754: naslovnica) Sestavljen je iz poučnega dela (Küzmič 1754: 1–222), osmih molitev (Küzmič 1754: 223–244) in 19 pesmi (Küzmič 1754: 245–275) (Jesenšek 2019: 247, Novak 1976: 48). Katekizemski del prinaša vprašanja in odgovore nanje, npr. »Ka je Szveto Pifzmo? Szveto Pifzmo je Bo'za fšveta rejcs nam po fšveti lidejh na naffe zvelicsanye vö naz vejfštsena, fštero Szveto Pifzmo fše i Biblia zove.« (Küzmič 1754: 1) Odgovore podkrepi s citati iz *Svetega pisma*. Poučni del je zelo obširen in ga

sestavlja klasičnih šest poglavij s »pridavkom od vszakoga csloveka cseszti«. Krajši končni del knjige prinaša molitve (jutranje, večerne, pokorne itd.) in pesmi (jutranje, večerne, pokorne, o smrti, sodbi itd.).

Vprašanje je, ali lahko v primeru Š. Küzmiča in Severja že govorimo o prvih natisnjenih prekmurskih pesmaricah in molitvenikih. Pesniški repertoar je pri njiju sicer manj obsežen kot pri kranjskih protestantih, ki so v svojih katekizmi poleg molitev tiskali še litanije. Vemo, da je Števan Küzmič posebej pripravljal izdajo cerkvene pesmarice, ki jo je uspel izdati šele njegov naslednik v Šurdu Mihal Bakoš leta 1789, prvi molitvenik pa je natisnil Števan Sijarto leta 1797. To je prav gotovo vplivalo na to, da protestantski tiski poslej niso več prinašali toliko pesmi in molitev; to potrjuje recimo Küzmičeva druga izdaja *Nouvega Zákona* iz 1817, ki nima več molitev kot jih je imela prva iz leta 1771.

V času, ko so se v notranjeavstrijskih deželah že tiskali terezijanski katekizmi, ki niso več vsebovali pesmi in molitev, je izšla tudi prva izdaja *Kratke šume velikoga katekizmuša* (1780) katoliškega prekmurskega duhovnika Mikloša Küzmiča. Gre za izvleček velikega katekizma z vprašanji in odgovori, ki je bil namenjen šolarjem višjega razreda (Kuzmič 1998). Ponatisnjen je bil kar trinajstkrat.⁴ Katekizemski del je sestavljen iz petih poglavij (Od Vöre, Od Vüpanya, Od Lübeznofzti, Od Szveti Szakramentomov, Od Krfztsanšzke Praviczte). Sledi dodatno poglavje o štirih poslednjih stvareh: »Od Csetveri szlejdnyi dejk« in »Kratki pridavek niki molitv« z 11 molitvami (str. 100–112), npr. jutranja in večerna molitev, molitev pred in po spovedi itd. Nekatero novejšo izdajo (npr. 1873), ki jih je natisnilo Društvo sv. Štefana, so dodajale še latinsko besedilo *Modus ministrandi* (Način ministriranja). Isto prilogo so vsebovale tudi druge njihove izdaje, npr. *Zgodbe Sztároga i Nóvoga Zákona* (1873) Štefana Selmarja (Trstenjak 2006: 179).

Na Kranjskem je v Küzmičevem času katekizem izdal Jurij Japelj (1779), ki je prvi od slovenskih duhovnikov prevzel petdelno vsebinsko zasnovo terezijanskega katekizma. Tudi on ni dodajal pesmi in molitev, pač pa posebno poglavje o štirih poslednjih stvareh človeka, ki so ga prekmurski katoličani dodajali v svoje molitvenike. Za Japljem in M. Küzmičem so tudi štajerski Slovenci dobili svoj prevod, ki je izšel v Gradcu leta 1783. Prevzel je vsebinsko zasnovo Japljevega katekizma in na koncu dodal še poglavje o štirih poslednjih stvareh v obliki vprašanj in odgovorov.

Tudi v kajkavskem jezikovnem prostoru so imeli svoja katekizemska besedila, objavljena v evangelistarju (1651, 1694, 1730, 1759) (Škafar 2005: 114). Tega so lahko uporabljali prekmurski katoličani pred Küzmičevim katekizmom iz leta

⁴ Vse izdaje (1780, 1796, 1804, 1833, 1845, 1852, 1853, 1864, 1868, 1873, 1883, 1892, 1906) so popisane v Škafar (1978).

1780 in tudi štajerski, ki so svoj prvi Parhamerjev katekizem dobili leta 1758 (sledili sta izdaji 1764 in 1777). Krajačevičev kajkavski katekizem (1651) prinaša obrazce molitev Očenaša, Zdravamarije, vere, desetih zapovedi, pet cerkvenih zapovedi in mašnega kesanja. Sledijo vprašanja o križu, odrešenju, nauku o izvirnem grehu, nato razlaga deset Božjih zapovedi, zakrament spovedi in obhajila s posebnim poudarkom na češčenju svete evharistije in obhajilu. Krajačević nato razlaga vero v Kristusa, poveličanje in češčenje Marije, sledijo vprašanja o štirih poslednjih stvareh človeka in možnostih zveličanja izven Cerkve. Katekizem se konča z nabožno poučnimi vsebinami, pastoralnimi navodili in pesmijo *Te deum laudamus* (Škafar 2005: 116).

Petdelno vsebinsko sestavo katekizma je po Miklošu Küzmiču najprej prevzel vzhodnoštajerski duhovnik Peter Dajnko, ki je izdal *Veliki katekizem* leta 1826. Drugi prevajalec, ki se je zgledoval po M. Küzmiču, je prekmursko-gradiščanski duhovnik Jožef Ficko, ki je leta 1836 v Šopronu izdal *Razlaganje velikoga katekizmuša*. Delo vsebuje zgoraj omenjenih pet poglavij z dodatkom »Kratko razlaganje czirkveni czeremoniov«. Dajnko in Ficko v svoja prevoda nista uvrstila molitev. Nasprotno pa je osem molitev vseboval mali katekizem Jožefa Borovnjaka (*Mali katekizem za občinske ljudske šole*, 1880), ki jim je sledil še poučni del (7–52). Nihče od omenjenih prevajalcev v svoje katekizme ni uvrstil pesmi, saj so jih vsebovali njihovi molitveniki.

Molitveniki

Molitveniki so bili že v benediktinskem obdobju (do 13. stoletja) žanrsko raznovrstne knjige; sprva so vsebovali le psalme, ki so jim lahko dodajali še druga besedila, npr. biblične kantike, himno *Te Deum*, veroizpoved *Quicumque*, litanije vseh svetnikov, molitve ob prejemu zakramentov itd. Pod vplivom frančiškanov in dominikancev so se v obdobju od 13. do 16. stoletja pojavili bolj raznovrstni molitveniki, ki so vsebovali oficije in so bili namenjeni poslušanju (Marijin oficij, oficij za umrle, Sveto trojico, sveti Križ, Svetega Duha). Od konca 16. stoletja naprej pri izdaji molitvenikov prednjačijo jezuiti, ki so v času protireformacije poskušali okrepiti vero s poučnimi navodili (npr. Canisius, Nakatenus). V 18. stoletju je tudi v molitvenike poseglo razsvetljenstvo. Tako je Brunnerjev molitvenik *Neues Gebetbücher für aufgeklärte Christen* (Kiene 1932: 316–317) vseboval molitve, ki so poglobljale verske resnice (npr. »Gott ist ewig«, »Gott ist allweise«).

Obstaja več kriterijev za razvrstitev molitvenikov, npr. po obsegu (mali, srednji, veliki), glede na ciljnega bralca (npr. ljudski, bratovščinski, romarski, za žene, bolnike), zgodovinski razvoj (ljudski misali, brevirji, obredniki, zasebni

molitveniki, škofijski molitveniki) ali glede na pisca (redovniški, posvetnoduhovniški, laiški). Glede na to da je molitvenik zbirka različnih besedil, je bolj smiselno razlikovati med naslednjimi tipi molitvenikov (po Šundalić 2001): čisti molitvenik (molitve za zasebno pobožnost, npr. Katarina F. Zrinska, *Putni tovaruš*, 1661) in mešani molitvenik (zasebnim molitvam so bila dodana besedila krščanskega nauka, pesmi, zgodbe, predloge za pridige, abeceda, kronologija itd.). V drugo skupino sodi več tipov molitvenikov:

- molitveno-katekizemski tip (prevladujočemu molitvenemu delu je dodan krščanski nauk, npr. Antun Kanižlić, *Pobožnost molitvena*, 1893),
- pesniško-molitveni tip (prevladujočemu pesniškemu delu je dodan molitvenik, npr.: Juraj Mulih, *Bogoljubne pisme*, 1736),
- molitveno-retorski tip (določeni molitveni deli služijo hkrati kot predloge za pridige, npr. Jerolim Lipovčić, *Dušu čuvajuće pohođenje*, 1750),
- molitveno-abecedniški tip (molitvenik se prične ali konča z abecedo, npr. Matija Antun Relković, *Slavonske libarice*, 1761; Petar Jurić, *Način pravi kako karstjani imadu Boga moliti*, 1763),
- bolj kompleksni molitveniki združujejo več zgornjih tipov, npr. molitveno-katekizemsko-pesniški tip (Nikola Krajačević Sartorius, *Molitvene knjižice*, 1640; Antun Kanižlić, *Nauk karstjanski*, 1762; Antun Kanižlić, *Mala i svakomu potribna bogoslovica*, 1773),
- molitveno-brevirski tip, imenovan oficij (izbor molitev, beril, hvalnic, psalmov, značilna je osemdelna kompozicija, npr. Antun Kanižlić, *Primogući i sardce nadvladajući uzroci*, 1760),
- molitveno-svetniški tip (kompozicijsko podoba molitvenika določa lik svetnika, npr. Antun Kanižlić, *Bogoljubstvo na poštenje svetoga Frančeška Saverije*, 1759; Antun Kanižlić, *Utočište Blaženoj Divici Marii*, 1759),
- molitveno-pasijonski tip (molitvenemu delu je dodano poglavje s križevim potom),
- bolj kompleksni molitveniki združujejo več zgornjih tipov, npr. molitveno-brevirsko-katekizemsko-pasijonski tip (npr. Šimun Mecić, *Cvitak pokornih*, 1726) ali molitveno-brevirsko-katekizemsko-pesniški tip (npr. Lavre Bogović, *Hiža zlata*, 1754).

V prekmurskem jeziku ne zasledimo čistih molitvenikov, saj so praviloma nastajali v razvitem literarnem in kulturnem življenju privilegiranega plemiškega sloja. Zato so prekmurski protestantski ali katoliški duhovniki pisali molitvenike, ki so imeli hkrati funkcijo poučevanja ljudstva.⁵

⁵ Podobno ugotavlja Zlata Šundalić (2001) za Slavonijo, ki se je ob koncu 17. stoletja osvobodila turške nadoblasti in bila gospodarsko zaostala.

V Prekmurju je bila največkrat ponatisnjena *Kniga molitvena* katoliškega duhovnika Mikloša Küzmiča.⁶ Poleg molitev je vsebovala še dva dodatka, kot nakazuje podnaslov prve izdaje iz leta 1783: »V-steroj sze nahájajo rázlocsne ponizne molitvi, z-dvojim pridavekom, na haszek szlovenszkoga národa sz-pobosnim sztroskom niki plemenitih dobrocsinitelov szvetloszt dána.« Na podlagi tega opisa bi ga lahko uvrstili v molitveno-pesniški tip molitvenika, vendar podrobnejši vpogled v vsebino molitvenika razkriva bolj kompleksno vsebinsko zasnovo.⁷ To je Küzmič opisal v pismu svojemu dobrotniku sombo-telskemu škofu Janosu Szilyju (13. februarja 1783):

Ker pa bo ta tolikokrat omenjena knjižica obsegala jutranje molitve k presveti Trojici, nato molitve k Bogu Očetu, k Bogu Sinu in k Svetemu Duhu posebej, se pravi k vsaki božji osebi, dalje češčenje presvetega oltarskega zakramenta, pa molitve pred spovedjo in po njej ter prav tako molitve pred svetim obhajilom, po njem še molitve, navadne med vsem svetim opravi-lom, ter končno večerne molitve in še nekaj raznoterosti, s pesmimi, ki se po navadi pojejo v adventu, ob štiridesetdnevem postu in ob drugih svetih časih, ker bo torej, ponavljam, knjižica obsegala vse to, bo narasla, kot predvidevam, kar na 15 ali še več pol, ustrezno pa se bodo dvignili tudi stroški na 100 ali več florenov, čeprav bi natisnili samo 600 izvodov. (Škafar 1975: 278)

Na začetku knjige je objavljen koledar praznikov (»Tablicza niki gibajoucsih szvetkov«), kar je posebnost prekmurskih molitvenikov. Koledar, pratika oz. »tabla svetnikov« je bila sestavni del slovenskih lekcionarjev vse od Paglovca naprej, v kajkavskem prostoru pa že od Petrečičevih *Svetih evangeliomov* iz 1651 (Orožen 1998: 17–18). Prvo poglavje Küzmičevega molitvenika (1–108) vsebuje jutranje molitve, razne litanije⁸ (npr. litanije Presvete trojice, sladkega Imena Jezusovega, Svetega Duha), razlago Atanazijeve veroizpovedi, razne priprošnje (npr. »Preporacsanye k-Szvetomi Dühi«, »Preporacsanye k-Petim Jezusovim Ra-nam«) in pesem o sv. Rešnjem telesu. Drugo poglavje (109–159) vsebuje mašne in spovedne molitve, pesem pred povzdigovanjem, berilo iz evangelija, izpraševanje vesti (spoved) in eno priprošnjo. Tretje poglavje (160–187) se pričinja z večerno molitvijo (oz. molitveno pesmijo) in priprošnjo, npr. »Vecserasnye k-Bougi zdihavanye i Preporocsanye«. Glagolnik »zdihavanje« označuje izražanje različnih čustev vernika, ki jih namenja Bogu, npr. »ah bojim fze jako one fzelejndnye võre!« (Küzmič 1796: 194). Ta besedila lahko poimenujemo molitve-ne pesmi, saj imajo značilnosti obeh literarnih žanrov. Priprošnja pa označuje

⁶ Vse izdaje (1783, 1796, 1813, 1821, 1838, 1843, 1846, 1847, 1853, 1855, 1864, 1868, 1869, 1877, 1891, 1904, 1907, 1909, 1910, 1914) so popisane v Škafar (1978). Po letu 1814 so izšle še tri izdaje (1931, 1941, 1942) (Kozar 2005: 59–60).

⁷ O vsebini in pomenu M. Küzmičevega molitvenika tudi Kozar (2005: 55–60).

⁸ Litanije so molitev, za katero je značilno večkratno ponavljanje vzklikov in refrenov.

prošnjo vernika, da Bog ali Marija uslišita njegove prošnje, želje, npr. »profzlim te ponizno Ocsa moj dragi Nebefzki, vlejczy i mene nevolnega grejsnika k-tebi fztvojom fz. miloscsom.« (Küzmič 1796: 208) Sledijo psalmi in priprošnje. Prvi dodatek (Küzmič 1796: 188–209) vsebuje asketično besedilo premišljevanje o štirih poslednjih stvareh človeka (smrti, sodbi, nebesih in peklu), ki jim sledi »zdihavanye i preporacsanye«. Premišljevanja o štirih poslednjih stvareh ima tudi Japljev katekizem, litanije in pesmi pa je uvrstil v molitvenik. Tudi drugi dodatek Küzmičevega molitvenika vsebuje nabožne pesmi na 68 straneh (Küzmič 1796: 209–277). Kasnejše izdaje molitvenika do leta 1855 so praviloma ohranile vsebinsko sestavo besedil, se je pa povečal pesniški repertoar. Tako izdaja iz leta 1847 (podobno tudi izdaja 1853) dodaja še mašne pesmi, izostale pa so pesmi o desetih Božjih zapovedih, smrti in večnosti. Ta dodatek sedaj obsega že 80 strani (Küzmič 1847: 212–292), vendar molitveni del še prevladuje. Küzmičev molitvenik lahko sedaj uvrstimo v molitveno-pesniško-asketični tip.

Izdaje Küzmičevega molitvenika od leta 1864, ki jih je oskrbel Borovnjak (Novak 1976: 79), že vsebujejo podobno število pesmi kot molitev. Predvsem se je število pesniških besedil povečalo na račun marijanskih, prazničnih (tudi Volkmerjevih) in mrtvaških pesmi ter pesmi za procesije, romanja in blagoslove, dodana sta še rožni venec in križev pot. Tako drugi dodatek vsebuje že 207 strani (str. 212–419). Borovnjakove izdaje lahko uvrstimo v molitveno-pesniško-asketično-pasijonski tip molitvenikov.

Izdaje *Knige molitvene* Jožefa Sakoviča od 1909 naprej že vsebujejo vsebinsko razvrstitev besedil v molitveniku. Prvi del je razdeljen na molitve in litanije. Tako je med molitve uvrstil tudi veroizpoved in priprošnje, ne pa tudi litanij. Pesniški del, ki sedaj obsega že 212 strani (Sakovič 1909: 202–414), deli v devet skupin: svete pesmi pri sveti maši, v adventu, za božič, v postu, za veliko noč (»vüzem«), pred najsvetejšim svetim zakramentom, k blaženi Devici Mariji in pri pridigi.

Tudi štajerski, gradiščansko-hrvaški, kajkavski in kranjski molitveniki tega časa so dopolnjeni s pesmimi in nekaterimi drugimi literarnimi žanri. Najbolj znan gradiščanskohrvaški molitvenik Lovra Bogovića *Hiša zlata* (1778) ima kar 500 strani. Večji del knjige je posvečen molitvam in litanijam (Bogović 1778: 1–374), sledijo križev pot (374–400) in 91 pesmi (401–499). Kasnejša izdaja *Nova hiša zlata*,⁹ ki jo je leta 1829 pripravil prisički (Peresznye) župnik Jožef Ficko, je sestavljena iz koledarja, navodil (»Upominanye«) z molitvami, veroizpovedi, litanij, pesmi *Te Deum laudamus*, antifon in križevega pota. Molitveni del je v tej izdaji skoraj istoveten pesniškemu; konča se na strani 259, nato se prične obširen pesniški del (Ficko 1829: 260–504). Palkovičeva *Duhovna kitica* (1778)

⁹ Gre za predelan Bogovičev molitvenik iz leta 1755.

sodi v drug tip molitvenika, kot ga srečujemo pri Bogoviću in Küzmiču. Gre za molitveno-brevirsko-pesniški tip. Sestavljen je iz molitev in litanij (3–103), oficija blažene Device Marije (105–178), sedmih pesmi za mrtve in litanij (179–208) ter še 40 cerkvenih pesmi (209–288). Molitvenik Simona Knefaca *Vrata nebeška* (1804) je že razsvetljensko obarvan in vsebuje molitve, 13 litanij, premišljevanja (»Molitve za Dufše Purgatoriumfzke, y premisľjavanya od muknyhovi«), nauk o dolžnostih (»Nauk potriban pred teskim delom«) ter 34 pesmi (Knefac 1804: 362–438). Uvrščamo ga v molitveno-katekizemsko-pesniški tip molitvenika.

Najbolj znan kajkavski molitvenik, ki bi lahko vplival na Küzmiča, so Krajačevičeve *Molitvene knjižice* (1640). Uvrščajo se v molitveno-katekizemsko-pesniški tip molitvenika. Sestavljene so iz več delov: nauku o molitvi sledijo molitve, nato nauk o rožnem vencu, nauk o pokori, »dussno obsinanje« (očiščevanje duše), Božje zapovedi, »grehi misslenja«, spoved, nauk o evharistiji (»pricsescsanje«), nauk o zadoščenju (»zadovolyscsine«), orožja proti grehom, priprava na smrt, litanije, Marijine himne in druge cerkvene pesmi. Ker je ta molitvenik katekizemsko oz. poučno obarvan, lahko zaključimo, da ni vplival na sestavo Küzmičeve *Knige molitvene*, saj je ta še najbolj podobna gradiščanskemu molitveniku *Hiša zlata* Lovra Bogovića.

Tudi štajerski molitvenik Petra Dajnka *Opravilo svete meše* (1824) je sestavljen iz svete maše z odlomki iz *Svetega pisma*, nato sledijo molitve, rožni venec, litanije in pesmi (329–382). Njegov drugi molitvenik *Molitbe za katolške keršenike* (1829) sicer ne vsebuje pesmi, pač pa litanije, spovedni obrazec in rožni venec. Tudi najbolj znan kranjski molitvenik Jurija Gollmayerja *Sveta maša* vsebuje sveto mašo, molitve in mašne pesmi, psalme, litanije vseh svetnikov, berila in izpraševanje vesti ter druga spovedna besedila (»Okfanje grehov in gnušenje nad njimi«).

Eden najbolj znanih molitvenikov v 19. stoletju je *Jesus, mein Verlangen. Ein katholisches Gebetbuch* (1841), ki ga je napisal Alojz Schlör, spiritual graškega bogoslovja. V prekmurščino ga je prevedel Jožef Košič in ga naslovil *Jezus moje poželenje*.¹⁰ Ena prvih izdaj iz leta 1852 se pričinja s koledarjem, ki mu sledi pesem »Jezus moje poželenje«. Molitveni del uvaja splošno uvodno besedilo o molitvi. Navodilu o jutranji pobožnosti sledi jutranja molitev. Podobna navodila z molitvami najdemo tudi v nadaljevanju. Na strani 53 se pričnejo besedila svete maše in spovedi ter obhajilne molitve. Sledijo razlage prazničnih časov z molitvami in litanijami. Poleg teh se v molitveniku nahajajo tudi druga prozna besedila, npr. »Premišľavanje od ružnosti grejha pri sv. grobi« je katehetično

¹⁰ Vse izdaje (1851, 1852, 1853, 1856, 1861, 1875, 1885, 1892, 1898, 1903, 1909, 1910, 1916) so popisane v Škafar (1978).

besedilo o škodljivosti greha, besedilo »Poštüvanje prečiste Divice ino Matere bože Marie« spodbuja vernike k pobožnosti molitve »čisla« oz. rožnega venca, izpovedno molitveno besedilo je »Dühovni Testamentom«. Na strani 195 se pričnejo pesmi, ki se končajo z večernicami na strani 244. Med pesmimi je tudi znana »Pesem od naj slajšega serca Jezus Kristusa« Marka Glaserja: »Na nebi i na zemli / Na vse kraje svejta, / Mi v-svetom zakramenti / Dičimo Jezuša.« (Košič 1852: 209) Drugi izdaji je privezana še Sabarjeva *Sveta križna pout*, ki je prva izdaja nima. Sedma izdaja iz leta 1885 vsebuje še besedilo vplivu planetov na vreme in pridelek: »Lejta ona, vu steri Merkur kralüje 1886, 1893, 1900, 1907, Sztarec ete malo dobra premore za szvejt. Rad dugo pri pecsi ležecs drgecese; zato li keszno i malo privertiva.« Pred pesmimi (Košič 1852: 284–375) in litanijami (str. 376–404) je še Sabarjeva *Sveta križna pot* (str. 249–283). Pesniški repertoar se je povečal v zadnjih izdajah molitvenika. Tako izdaja iz leta 1910 vsebuje še dodatne Marijine pesmi. Pesniški del se je v primerjavi s prvimi izdajami že podvojil in tako obsega 112 strani (Košič 1852: 292–383, 415–436).

Prvi prevajalec zgoraj omenjenega molitvenika v slovenščino je štajerski duhovnik Andrej Gutman (1841). Molitveni del njegovega prevoda obsega večino knjige (Gutman 1841: 3–191), litanije so natisnjene posebej (str. 163–191). Sledita krajši pesniški (str. 192–202) in katekizemski del (str. 203–222). Gutman je objavil samo osem pesmi oz. devet, če prištejemo še začetno pesem »Jezus moje poželenje«, od tega so tri Volkmerjeve (K tihi meši, Velikonočna, Te Deum laudamus). V katekizemskem delu najdemo veroizpoved, molitvi Očenaš in Zdravamarija, deset zapovedi, sedem zakramentov, razne nauke in zapovedi, pripomočke proti grehom, štiri poslednje reči. V primerjavi s prekmurskim molitvenikom lahko opazimo, da nima koledarja in da vsebuje precej manj pesmi. Po drugi strani pa Košič ni prevzel marsikatero molitve, npr. »Molitva za 7 darov Svetega Duha«, »Molitva svete Jederti«, »Molitva pred križom«, »Molitva na čast čistega spočetja«, »Molitva k sv. Mihaeli«, »Litanije od najsladkejšega srca Jezusa«, »Litanije k najčistejšem srci Marije«. Od besedil zadnjega dela štajerskega molitvenika pa je objavil samo »Pristavek od rimske katoliške vere«.

Molitvenik *Jezus moje želje*, ki je izhajal v Ljubljani (1846, 1850, 1854), prav tako kot štajerski ni imel koledarja. V primerjavi s prekmurskim vsebuje še dodatna besedila, ki jih je prevzel iz štajerskega prevoda, npr. »Od poslušanja pridige«, »Od duhovniga branja«. Po pesniškem razdelku (str. 277–320) prav tako sledi še dodatek z raznimi besedili, ki so po navadi del katekizma, npr.: veroizpoved, Oče naš, deset zapovedi, štiri poslednje stvari. Teh besedil prekmurski molitvenik ni vključil. Četrta in sedma izdaja ljubljanskega molitvenika (1858, 1868) sta obdržali samo še dva dodatka: »Prav dober in lahak pomoček se polnama poboljšati« in »Poslednje reči«.

Borovnjakova *Duhovna hrana*¹¹ je podnaslovljena kot »knižica puna lepih navukov, molitvic i pesmic«. Zato ga lahko uvrstimo v molitveno-katekizemsko-pesniško-pasijonski tip molitvenika. Pričenja se s koledarjem, nato sledijo jutranje molitve. Katekizemski del prinaša devet Božjih lastnosti, deset Božjih zapovedi, pet cerkvenih zapovedi, šest dolžnosti, štiri glavne čednosti, sedem zakramentov in sedem darov Svetega Duha. Dnevnim in večernim molitvam sledijo sezname grehov, dobrih del in štirih poslednjih stvari. Molitvenik se nadaljuje z mašnimi besedili in molitvami. Sledi spoved z izpraševanjem vesti, nato pa še molitve pri sv. obhajilu. Tudi Borovnjakov molitvenik vključuje litanije, psalme, rožni venec, križev pot, na straneh 150–248 pa najdemo cerkvene pesmi. Tretja izdaja (1892) v primerjavi z drugo (1871) dodaja še štiri dodatne pesmi. Tudi Borovnjakov *Sveti čuvar*¹² ima podobno sestavo, le da ne vsebuje poučnega dela. Izdaja iz leta 1875 je sestavljena iz sedmih delov: vsakdanje molitve, molitve pri sveti maši, molitve pri sveti spovedi, mnogovrstne molitve Borovnjak (1875: 3–38), litanije (str. 39–53), križev pot (str. 54–65) in pesmi (str. 66–106).

Zaključek

Nabožno-poučna literatura, kamor uvrščamo katekizme in molitvenike, je imela predvsem namen posredovati temeljno znanje, verske resnice in moralo preprostemu, tedaj še nepismenemu prebivalstvu. Literarna besedila, ki jih te knjige vsebujejo, so večinoma prevodi že obstoječih besedil, saj duhovniki niso imeli literarnih ambicij, temveč so želeli predvsem izobraziti svoje vernike. Temeljni deli sta bili najprej katekizem in abecednik. Prekmurski evangeličanski duhovnik Franc Temlin, avtor prve natisnjene prekmurske knjige, v svoj katekizem ni sprejel pesniških besedil, kot kranjski protestanti v 16. stoletju. Tega zahtevnega dela sta se lotila šele Mihael Sever in Števan Küzmič, ki sta torej avtorja prve katekizemsko-molitveno-pesniške knjige v prekmurskem jeziku. S tem dejanjem sta postala nadaljevalca kranjske protestantske tradicije. Prekmurski katoliški katekizmi so vsebovali dodatek z molitvami in se s tem oddaljili od štajerskih in kranjskih razsvetljenskih katekizmov, ki tega dodatka niso imeli. Dodajanje pesmi je bilo značilno za prekmurske katoliške molitvenike, ki sodijo v posebno tradicijo molitveno-pesniško-asketičnega molitvenika, ki se razlikuje od kajkavskih katekizemskih molitvenikov. Takšen tip molitvenika so v Prekmurju prevzeli šele leta 1851 s Košičevim prevodom knjige *Jezus moje poželenje*, vendar

¹¹ Izdaje 1868, 1871, 1892.

¹² Izdaji 1875, 1890.

so katekizemska besedila zavestno izločali. V polnosti je molitveno-katekizemsko-pesniški tip molitvenika uvedel šele Jožef Borovnjak leta 1871.

Literatura

Irena AVSENIK NABERGOJ, 2021: *Literarne oblike v Svetem pismu in odmevi v poznejši judovsko-krščanski kulturi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Alfred BERTHOLET, 1962: *Wörterbuch der Religionen*. Stuttgart: Kröner.

Lovre BOGOVIĆ, 1778: *Hisa zlata*. Sopron.

Jožef BOROBNJAK, 1871: *Dühovna hrána ali knizsica puna lepih návukov molitev i peszem za kath. kerscsenike*. V-Radgoni: Weitzinger J.

Jožef BOROBNJAK, 1880: *Mali katekizem za obcsinszke lüdszke sole*. V Radgoni: Weitzinger J. knigara.

Peter DAJNKO, 1824: *Opravilo svete meße, spovedne ino dryge prilicne molitbe za katolßke kristjane*. V' Radgoni: pri Alojzji Wajcingeri, knigari.

David DAMROSCH, 1991: *The Narrative Covenant. Transformations of Genre in the Growth of Biblical Literature*. Ithaca: Cornell University.

Zachary K. DAWSON, 2019: The problem of gospel genres: unmasking a flawed consensus and providing a fresh way forward with systemic functional linguistics genre theory. *Biblical and Ancient Greek Linguistics* 8, 33–77.

Jožef FICKO, 1829: *Nova hisza zlata*. Sopron.

Jožef FICKO, 1837: *Razlaganje velikoga katekizmuša*. Sopron.

Jurij GOLMAYR, 1813: *ßveta maßha ino kerßhansko premißhlovanje is ßvetiga pißma sa vßak dan meßza, tudi druge lepe molitve*. V' Lublani: natisnil Janes Retzer.

Andrej GUTMAN, 1841: *Jesus moja poshelenje*. V Gradzi.

Marko JESENŠEK, 2019: Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severa do Janoša Kardoša. *Slavia centralis* 1, 239–262.

Marko JESENŠEK, 2018: *Prekmurski jezik med knjißno normo in narečjem*. Maribor: Univerzitetna zaloßba Univerze.

Jesuß moje sheljë. Katóljßhke molitne bukve s nauki in napeljevanjem k poboshnimu shivljenju. V Ljubljani: na prodaj in v salóshbi J. Giontinita, 1858.

Jesuß moje sheljë. Katóljßhke molitne bukve s nauki in napeljevanjem k poboshnimu shivljenju. V Ljubljani: na prodaj in v salóshbi Janesa Giontinita, 1850.

France KIDRIČ, 2013: Gutman, Andrej (1784–1850). *Slovenska biografija*. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi220536/#slovenski-biografski-leksikon>

Hieronymus KIENE, 1932: Gebetbücher. *Lexikon für Theologie und Kirche* 4. 316–318.

Simon KNEFAC, 1804: *Vrata nebeszka*. Soproni.

Jožef KOŠIČ, 1852: *Jezus moje po'selejnye*. Najde se v-Lendave: pri Balogh Endre Knigovezari.

Jožef KOŠIČ, 1910: *Jezus moje poželenje ali r. kr. katholicsanszka molitvena kniga*. V-Lendavi; v-Szoboti: Balkányi E.

Lojze KOZAR ml., 2005: Pastoralni pomen Knige molitvene. *Pisec sedmerih luči. Zbornik s simpozija o Miklošu Küzmiču*. Ur. Lojze Kozar ml. Moravske Toplice: Občina; Murska Sobota: Pomurski naddekanat; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 55–60.

Nikola KRAJAČEVIĆ, 1640: *Molitvena knji'zicza*. Vu Posene.

Franc KUZMIČ, 1998: Pedagoško delo Mikloša Küzmiča. *Kronika Pomurja: glasilo Zgodovinskega društva za Pomurje* 7, 17–20.

Mihael KÜZMIČ, 1984: Mali katekizem Števana Küzmiča. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55/2, 233–247.

Mikloš KÜZMIČ, 1780: *Krátká summa Velikoga katekizmusza z-szpítávyem i odgovárjan-yem mladostzi na návuk vu czaszarszki, i králeszki dr'sányaj*. V Soproni: stampana zpiszkmi József Jánosa.

Mikloš KÜZMIČ, 1796: *Kniga molitvena*. Stampana v-Szombotheli: pri 'Siess Antoni.

Števan KÜZMIČ, 1754: *Vöre krsztsanszke kratki navuk*. V Halli.

Števan KÜZMIČ, 1771: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa*. V Halli Saxonskoj.

Števan KÜZMIČ, 1817: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa*. Vu Posoni [i. e. Murska Sobota]: stámpani z píszkmi Belnajevoj Jerbasini.

Heinrich MAYER, 1933: Katechismus. *Lexikon für Theologie und Kirche* 5, ur. Konrad Hofmann. Freiburg im Breisgau: Herder & Co. 880–884.

Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Martina OROŽEN, 1998: Svetniška imena v Küzmičevi Knigi molitveni. *Slovensko-madžarski jezikovni stiki od Košiča do danes*. Ur. Istvan Nyomarkay in Stjepan Lukač. Budimpešta: Košičev sklad. 13–38.

Mihael SEVER, 1747: *Red zveličanstva*. V Halli.

Jožef SMEJ, 2005: O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztaijeve pesmarice 1893. *Slavistična revija* 53/2, 211–227.

Marijan SMOLIK, 2011: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja. Druga, elektronska, pregledana izdaja*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

Ivan ŠKAFAR, 1975: Iz dopisovanja med škofom J. Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi knjigami (Ob 170-letnici Küzmičeve smrti). *Slavistična revija* 23/2, 269–288.

Ivan ŠKAFAR, 1978: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*. Ljubljana: SAZU.

Vinko ŠKAFAR, 2005: Prekmurski katoličani in kajkavske verske knjige do leta 1777. *Pisec sedmerih luči*. Ur. Lojze Kozar ml. Moravske Toplice: Občina; Murska Sobota: Pomurski naddekanat; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 110–126.

Zlata ŠUNDALIĆ, 2001: Molitvenici u Slavoniji u 18. stoljeću. *Kolo. Časopis Matice hrvatske* 4. <https://www.matica.hr/kolo/284/molitvenici-u-slavoniji-u-18-stoljecu-19818/>

Anton TRSTENJAK, 2006: *Slovenci na Ogrskem. Narodopisna in književna črtica*. Maribor: Pokrajinski arhiv.

HYBRIDE TEXTSAMMLUNGEN IM SPRACHRAUM VON PREKMURJE

Zusammenfassung

Bücher, die von christlichen Priestern zur Belehrung des Volkes und zum liturgischen Gebrauch im kirchlichen Zeremoniell verwendet wurden, enthielten Texte unterschiedlicher Gattungen. Dies gilt insbesondere für den Katechismus von Mihael Sever und Števan Kūzmič, der neben dem didaktisch-aufklärenden Teil ebenso Gebetstexte und Gedichte umfasst und somit die krainische protestantische Tradition fortführt. Für andere protestantische Autoren aus Prekmurje (Temlin, Kardoš) ist charakteristisch, dass sie die textuelle Struktur des Katechismus von Luther bewahrten. Katholische Katechismen (M. Kūzmič) zeichnen sich durch den Zusatz von Gebetstexten aus und unterscheiden sich dadurch von den Krainer und steirischen thesianischen Katechismen. Gedichte wurden nicht hinzugefügt, zumal dies ein Merkmal katholischer Gebetbücher war. Die Originalität des Konzeptes katholischer Gebetbücher von Prekmurje besteht in der Hinzufügung eines Kalenders und asketischer Texte. Das Gebetbuch von Mikloš Kūzmič kann somit dem gebetsdichterisch-asketischen Typus zugeordnet werden. Da seine Gebetbücher keine Katechismustexte enthalten, können sie nicht auf die kajkavische sondern eher auf die burgenländische Tradition bezogen werden.

Mit der Übersetzung von Schlörs *Jesus, mein Verlangen. Ein katholisches Gebetbuch* (1841) wurde in der Steiermark der Katechismus-Typus des Gebetbuchs eingeführt, obgleich Jožef Košič, Übersetzer aus Prekmurje, didaktisch-aufklärende Texte weglies. So wurde das erste echte Katechismus-Gebetbuch in Prekmurje erst von Jožef Borovnjak eingeführt.